

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ: ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΕ ΕΞΕΛΙΞΗ

Γιώργος Βλάχος¹, Παύλος Καρανικόλας²

Τα τελευταία χρόνια γίνεται ευρέως αποδεκτή η άποψη ότι η επίτευξη του στόχου της βιωσιμότητας ή αειφορίας απαιτεί ριζικές αλλαγές, δηλαδή αλλαγές στο επίπεδο ενός ευρύτερου συστήματος και όχι απλές διορθωτικές κινήσεις περιορισμένης θεματικής, χρονικής ή τοπικής εμβέλειας. Προκρίνεται έτσι η θεώρηση της μετάβασης στη βιωσιμότητα όχι ως απλή τεχνολογική προσαρμογή, αλλά ως δυναμική διαδικασία αλλαγών στην οικονομία, την κοινωνία, τους θεσμούς, το περιβάλλον, τον πολιτισμό, τις αξίες και φυσικά στην τεχνολογία.

Ως μετάβαση ορίζεται η ριζική μεταστροφή ενός επικρατούντος συστήματος-«καθεστώτος» (regime) σε πιο βιώσιμη (sustainable) κατάσταση. Για την επίτευξη ενός τέτοιου εγχειρήματος απαιτείται η συνδρομή διαδικασιών που σημειώνονται σε δύο άλλα επίπεδα: η μεταβολή σ' ένα προϋπάρχον συστηματικό καθεστώς προέρχεται από καινοτομίες που έχουν ξεκινήσει στο επίπεδο ενός θώκου ή «φωλεάς» (niche), οι οποίες προοδευτικά συνδέονται με το καθεστώς και το αλλάζουν. Παράλληλα επηρεάζεται από τις εξελίξεις στο ευρύτερο –χωρικά και χρονικά– κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον (socio-technical landscape). Το ευρύτερο αυτό περιβάλλον ασκεί πιέσεις στο καθεστώς, οι οποίες μπορούν να δημιουργήσουν πολύ σημαντικές ευκαιρίες για ουσιαστικές αλλαγές. Οπότε,

για να πραγματοποιηθεί η μετάβαση πρέπει να ευθυγραμμιστούν διαφορετικές εξελίξεις σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, ανοίγοντας ένα δρόμο ανάπτυξης που βασίζεται σε νέες πρακτικές, τεχνολογίες, γνώσεις, θεσμικούς κοινωνικής οργάνωσης και σε διαφορετικές αρχές και αξίες.

Σε αναλυτικούς όρους, τόσο το καθεστώς, όσο και οι φωλεές εξετάζονται σε τρεις διαστάσεις, την τεχνολογική, την κοινωνική και την θεσμική-αξιακή, επιτρέποντας την καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι καινοτομικές πρωτοβουλίες «αγκυρώνονται» και «επωάζονται» μέσα στο υπάρχον καθεστώς.

Καθώς η ίδια η έννοια της βιωσιμότητας/αειφορίας επιδέχεται πολλαπλές προσεγγίσεις και ορισμούς, η μετάβαση προς τη βιωσιμότητα προϋποθέτει την ενεργό εμπλοκή πολλών δρώντων υποκειμένων μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες, καθώς επίσης και μια θεώρηση σε ποικίλες χρονικές και χωρικές κλίμακες. Μόνο μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες είναι δυνατόν να εξεταστούν επαρκώς οι καθ' όλα θεμιτές πολλαπλές προσεγγίσεις καθώς και η εγγενής αβεβαιότητα των εναλλακτικών συστημάτων και των διαδρομών προς τα συστήματα αυτά. Ένα σημαντικό βήμα είναι συνεπώς να προσδιοριστούν και να εκτιμηθούν οι μελλοντικές διαδρομές μετάβασης, π.χ. προβλέποντας πιθανές μελ-

1. Επίκουρος Καθηγητής, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο, gvlahos@aua.gr

2. Επίκουρος Καθηγητής, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο pkaranik@aua.gr

λοντικές πορείες ενός καθεστώτος. Αυτό αντιμετωπίζεται με τη χρήση της δια-θεματικής (transdisciplinary) έρευνας, δηλαδή με την άμεση εμπλοκή των ενδιαφερόμενων εταίρων στη διαδικασία της έρευνας.

Το Πρόγραμμα FarmPath

Το ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Farming Transitions: Pathways towards regional sustainability of agriculture in Europe» και ακρωνύμιο FarmPath είναι ένα τριετές ερευνητικό πρόγραμμα που χρηματοδοτείται μέσω της 7ης Οδηγίας-Πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και ολοκληρώνεται τον Φεβρουάριο του 2014. Ο γενικός στόχος του FarmPath είναι να εντοπίσει και να εκτιμήσει εναλλακτικές διαδικασίες μετάβασης της γεωργίας προς τη βιωσιμότητα σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης. Σκοπό έχει επίσης έχει να εκτιμήσει τις ανάγκες για κοινωνικές και τεχνολογικές καινοτομίες ώστε να ξεκινήσει και να επιτύχει η διαδικασία της μετάβασης.

Οι ερευνητικές ομάδες του προγράμματος προέρχονται από το James Hutton Institute από τη Σκωτία (συγχώνευση του Macaulay Land Use Research Institute με το Scottish Crop Research Institute), το οποίο και συντονίζει το πρόγραμμα, το University of Natural Resources and Life Sciences της Βιέννης (BOKU), το University of National and World Economy της Σόφιας, το Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, το Institute for Rural Development (IFIS) της Φρανκφούρτης, το Czech University of Life Sciences της Πράγας, το Πανεπιστήμιο του Plymouth (Ηνωμένο Βασίλειο), το Πανεπιστήμιο της Evora από την Πορτογαλία, και το Institute for Life, Food and Horticultural Sciences and Landscape της Ρεν από τη Γαλλία.

Η ερευνητική ομάδα στην Ελλάδα αποτελείται από τους Γιώργο Βλάχο

(Επ. Καθηγητή, Γ.Π.Α.), Γιάννη Γούσιο (Γεωπόνο MSc, ΕΕΔΙΠ), Παύλο Καρανικόλα (Επ. Καθηγητή, Γ.Π.Α.), Λεωνίδα Λουλουδή (Καθηγητή Γ.Π.Α.), Νίκο Μαρτίνο (Ομ. Καθηγητή Γ.Π.Α.), Χαρίκλεια Μινώτου (Δρ. Γεωπόνο) και Εμη Τσακάλου (Γεωπόνο MSc).

Οι εξεταζόμενες μελέτες περίπτωσης ομαδοποιήθηκαν σε επτά συστάδες, η καθεμία από τις οποίες περιλαμβάνει τρεις μελέτες περίπτωσης από διαφορετικές χώρες: παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές στη γεωργία, νέοι τρόποι χρήσης της υπαίθρου, νέες μορφές διακυβέρνησης, νέες μορφές συνεργασίας μεταξύ των γεωργών, εναλλακτικά δίκτυα εμπορίας, γεωργικά συστήματα υψηλής φυσικής αξίας και μείωση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της γεωργίας.

Στην Ελλάδα εξετάζονται τρεις μελέτες περίπτωσης: τα κρασιά ποιότητας της Σαντορίνης, το σύστημα της ολοκληρωμένης διαχείρισης καλλιεργείων στην Ημαθία και το σύμφωνο ποιότητας στην περιοχή της λίμνης Πλαστήρα.

Επίσης, σε ιδιαίτερα πακέτα εργασίας του προγράμματος εξετάζονται:

α) διαφορετικά σενάρια για την πορεία μιας περιοχής προς τη βιωσιμότητα, με την ενεργό συμμετοχή των ενδιαφερομένων μερών. Στην Ελλάδα, τα σενάρια αυτά αναπτύχθηκαν για την Περιφερειακή Ενότητα Ημαθίας,

β) προτάσεις πολιτικής σε διαφορετικά επίπεδα, και

γ) ο ρόλος που παίζουν οι νέοι γεωργοί και οι νεοεισερχόμενοι στη γεωργία, στη διαδικασία της μετάβασης.

Πρώτα ερευνητικά αποτελέσματα

Η εισαγωγή και καθιέρωση του εν λόγω συστήματος έχει ήδη αποδώσει θετικά αποτελέσματα, καθώς οι συνεταιρισμοί/ομάδες παραγωγών είδαν τη διαπραγματευτική τους δύναμη να αυξάνεται εντός της αλυσίδας της παραγόμενης αξίας και οι ιδιώτες έμποροι στην

πραγματικότητα ακολουθούν τις τάσεις που καθορίζονται από τους συνεταιρισμούς. Το γεγονός αυτό μαζί με την, σε σημαντικό βαθμό, αποδοχή του προαιρετικού συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης της καλλιέργειας του ροδάκινου από τους παραγωγούς της ΠΕ Ημαθίας, την επέκταση του δικτύου των συμβούλων και την αλλαγή του ρόλου των δικτύων, με τις ποσοτικές και ποιοτικές αλλαγές που επέφεραν στην αγορά εργασίας, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ενδείξεις κοινωνικής βιωσιμότητας του συστήματος. Επίσης, η μείωση των χρησιμοποιούμενων εισροών (νερού, λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων) αλλά και οι ηπιότερες για το περιβάλλον πρακτικές φυτοπροστασίας που υιοθετήθηκαν σε ευρύτατη κλίμακα, τεκμηριώνουν μια θετική επίδραση στο περιβάλλον της περιοχής.

Διαπιστώνεται έτσι ότι η πολυεπίπεδη εξέταση της μετάβασης στο επίπεδο του ευρύτερου τεχνικού και κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος, αυτό του καθεστώτος και του θάκου, αλλά και των επιδράσεων μεταξύ τους ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη. Ο εντοπισμός της συνδρομής πολλαπλών αλλά συγκεκριμένων επιδράσεων του ευρύτερου περιβάλλοντος και ο καθοριστικός ρόλος που έπαιξαν στην διαδικασία της μετάβασης, πρόσθεσε μια ισχυρή και αξιόπιστη ερμηνευτική παράμετρο, που λείπει σε πολλές από τις αναλύσεις στη βιβλιογραφία της αγροτικής ανάπτυξης. Κι αυτό, παρά το γεγονός ότι, σε αυτή την περίπτωση, η μετάβαση είχε μια «αμυντική» αφετηρία, αφού η συγκυρία στο ευρύτερο περιβάλλον ήταν ιδιαίτερα αρνητική για την επιβίωση του προϋπάρχοντος καθεστώτος (παλιότερα «χωματερές», αργότερα απώλεια εξαγωγικών αγορών, νέα τεχνικά εμπόδια στις ελληνικές εξαγωγές από τις ανταγωνίστριες χώρες κ.ά.).

Στο επίπεδο του προϋπάρχοντος καθεστώτος, η ανάλυσή του σε τρεις διαστάσεις, την τεχνολογική, την κοινωνική και την θεσμική-αξιακή, επέτρεψε

την καλύτερη κατανόηση της διαδικασίας με την οποία η πρωτοβουλία που εξετάστηκε, «αγκυρώθηκε» και «επωάστηκε» μέσα στο υπάρχον καθεστώς. Έτσι, οι σημαντικές τεχνολογικές αλλαγές που επήλθαν και οι καινοτομίες δεν θα μπορούσαν να εφαρμοστούν, πρώτον, αν θεσμικοί φορείς του προϋπάρχοντος καθεστώτος δεν προσαρμόζονταν σε νέους «υβριδικούς» ρόλους, όπως ο ΟΠΕΓΕΠ (ρυθμιστής και υποκινητής της όλης προσπάθειας) και οι συνεταιριστικές οργανώσεις (με καθήκοντα εμπορίας αλλά και εκπροσώπησης) και, δεύτερον, αν τα υπάρχοντα δίκτυα δεν άλλαζαν στόχους, οργάνωση και εύρος. Ανέλαβαν όλοι οι ενδιαφερόμενοι εταίροι τη συν-ευθύνη της διαδικασίας μετάβασης, προσαρμόζοντας το πρότυπο της ολοκληρωμένης διαχείρισης στις ανάγκες τους και προσαρμόζομενοι οι ίδιοι στις ευμετάβλητες συνθήκες της αγοράς, στον αντικειμενικά μάλλον δύσκαμπτο κλάδο των δενδρωδών καλλιεργειών.

Το θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιήθηκε, λόγω της έμφασης που δίνει στον δυναμικό χαρακτήρα της μετάβασης βοήθησε στην περιγραφή και την κατανόηση της διαδικασίας. Θα μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει βέβαια ότι η χρησιμότητα της θεωρίας της μετάβασης για τη διαμόρφωση προτά-

σεων πολιτικής, πέραν της χρήσης ως παραδείγματος, ήταν μάλλον περιορισμένη, ειδικά με τη μέχρι τώρα χρήση της στην εξέταση της εξέλιξης ολόκληρων κλάδων ή τομέων σε εθνικό ή και υπερεθνικό επίπεδο. Κι αυτό γιατί τα συμπεράσματα που μπορούν να αντληθούν είτε είναι τόσο γενικά που καταλήγουν σε κοινοτοπίες είτε είναι τόσο εξειδικευμένα στη περίπτωση που μελετάται που οποιαδήποτε απόπειρα γενίκευσης, έστω και κάποιων από αυτά, είναι αδύνατη. Η προσπάθεια που γίνεται στο παρόν ερευνητικό πρόγραμμα να εφαρμοστεί σε περιφερειακό ή και υποπεριφερειακό επίπεδο και με διαφορετικά σημεία αφετηρίας επιχειρεί να γεφυρώσει το χάσμα αυτό και, από τα πρώτα αποτελέσματα, διαφαίνονται κάποιες δυνατότητες. Η απάντηση σε ερωτήματα, που αφορούν π.χ. τις αιτίες της διαφοροποίησης της διαδικασίας στα διαφορετικά τελικά προϊόντα (ροδάκινο επιτραπέζιο και κονσερβοποιίας) ή μεταξύ περιοχών, αναμένεται να φωτίσει καλύτερα τη δυναμική διαδικασία της συνεξέλιξης που είναι η μετάβαση στη βιωσιμότητα.

Επίλογος

Η μετάβαση προς τη βιωσιμότητα αποτελεί τα τελευταία χρόνια ένα από τα

πιο δυναμικά διεπιστημονικά ερευνητικά πεδία, που εξετάζει τη δυναμική-εξελικτική πορεία ενός συστήματος προς τη βιωσιμότητα, ως αποτέλεσμα των συνδυασμένων επιδράσεων που δέχεται από καινοτομίες που επωάζονται σε «φωλιές» και από πιέσεις προερχόμενες από το ευρύτερο μακρο-περιβάλλον. Οι θεωρητικές αφετηρίες της εν λόγω προσέγγισης ανάγονται στη θεωρία των συστημάτων και σε σχολές οικονομικής σκέψης, όπως η θεσμική και εξελικτική οικονομική (institutional and evolutionary economics).

Το ερευνητικό πρόγραμμα Farm-Path εστιάζει το ενδιαφέρον του σε θέματα τα οποία μέχρι σήμερα ελάχιστα έχουν ερευνηθεί στο πλαίσιο της θεωρίας της μετάβασης: α) τη γεωργία, τον αγροτοδιατροφικό τομέα και τον αγροτικό χώρο, β) την περιφερειακή κλίμακα και γ) την «εν εξελίξει» μετάβαση, αυτή δηλαδή που δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Τα θέματα αυτά αποτελούν γόνιμες ερευνητικές προκλήσεις και εγείρουν σειρά μεθοδολογικών ζητημάτων.

Η εφαρμογή της προτεινόμενης μεθοδολογίας σε 21 μελέτες περιπτώσεων σε επτά ευρωπαϊκές χώρες έχει ήδη δώσει αξιόλογα ερευνητικά αποτελέσματα.